

Şeyh Nureddin Birifkanî'nin *el-Budûru'l-celiyye* Adlı Eserinde Mevlânâ Hâlid ve Hâlidiliğin Tenkidi

Abdulcebbar KAVAK*

Özet

Nakşibendî-Müceddidiliği 19. asırda Ortadoğu'da yayan Mevlânâ Hâlid (ö.1242/1827) ve halifeleri, tarikatı yaymaya başladıkları ilk yıllarda hem şahsî hem de yerel ve bölgesel düzeyde ciddi bir muhalefetle karşılaşmışlardır. Bu muhalefetin Irak'taki yerel destekçilerinden biri İmâdiye bölgesinin Kadiriî şeyhlerinden Seyyid Nureddin Birifkanî'dir (ö.1268/1851). Birifkanî, 1238/1823'te tamamladığı *el-Budûru'l-celiyye fî mâ meset ileyhi hâcâtu'l-fukarâi's-sûfiyye* adlı eserinde Mevlânâ Hâlid ve halifelerinin davranış ve tasavvufî uygulamalarını sert bir dille eleştirerek onları "et-Taifetü'l-Kâzibe/Yalancı Taife" olarak nitelemiştir.

Birifkanî'nin bu eseri Mevlânâ Hâlid ve Hâlidiliğe karşı oluşan muhalefet cephesinin iddia ve ithamlarının tespiti açısından günümüze ulaşabilen önemli yazılı belgelerden biridir. Hâlidî şeyhlerinden Abdülvehhab es-Sûsî'ye intisap etmiş bir şahsiyet olan Birifkanî'nin bu eseri, o dönemin tasavvufî hareketliliğine ışık tutması bakımından da ayrıca önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Nureddin Birifkanî, Mevlânâ Hâlid, Hâlidilik, "el-Budûru'l-celiyye", Hâlidiliğin Tenkidi

The Criticism of Mawlânâ Khâlid and Khâlidiyya in Sheikh Nureddin Birifkanî's Book Called as *el-Budûru'l-celiyye*

Abstract

Mawlânâ Khâlid (d.1242/1827) and his khalifs, who tried to spread Nakşibendî-Mujaddidî in the Middle East in the 19th century, came across serious regional, individual and local opposition in the first years of their attempts to spread the sect. One of the regional supporters of this opposition in Iraq is Seyyid Nureddin Birifkanî (d.1268/1851) one of the sheiks of İmâdiye region. Completed in 1238-1823, Birifkanî criticizes Mawlânâ Khâlid's and his khalifs' behavioural and sufistic applications severely in his book called *el-Budûru'l-celiyye fî mâ messet ileyhi hâcâtu-l fukarâi's-sûfiyye* and describes them as et-Taifetü'l Kazibe/ the lying group.

This product of Birifkanî is one of the written documents that contains the oppositional claims against Mawlânâ Khâlid and Khâlidiyya and it functions as the only written document that has reached today. At the same time, this product of Birifkanî who attached himself to Abdülvehhab es Susi -one of the Khâlidî sheikhs- is significant in terms of enlightening sufistic movement of that period.

Keywords: Sheikh Nureddin Birifkanî, Mawlânâ Khâlid, Khâlidiyya, *el-Budûru'l-celiyye*, criticism of Khâlidiyya

* Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi
akavak@agri.edu.tr

Giriş

19. asırda Nakşibendî-Müceddidiliğin Ortadoğu'da etkinliğini artırmasında Şehrezûr'lu¹ Mevlânâ Hâlid'in (ö.1242/1827) rolü büyüktür. Irak'ta başlayan tarikat neşri dalga dalga tüm Osmanlı topraklarına yayılmış bir süre sonra Kafkasya ve Uzakdoğu Asya ülkelerine kadar ulaşmıştır. İmam-ı Rabbânî'den sonra Müceddidiliğin İslâm dünyasında yeniden yükselişe geçmesine vesile olan Mevlânâ Hâlid, bir taraftan Nakşibendî tarikatı mensuplarınca müceddid olarak nitelenirken² diğer taraftan Ortadoğu'daki bu Müceddidi oluşum Mevlânâ Hâlid'e nispetle Hâlidilik olarak adlandırılmıştır.

Ortadoğu'da Hâlidîliğin kısa sürede tanınıp yayılmasına paralel olarak hem tarikatın ortaya çıktığı Süleymaniye bölgesinde hem de Musul ve İmadiye gibi Irak'ın diğer bazı bölgelerinde sert bir muhalefetle karşı karşıya oluştuğunu belirtmek gerekir. Memleketi Süleymaniye bu muhalefetin merkezinde yer alırken kendisine sözlü ve yazılı olarak ilk muhalefet eden kişi de yine Süleymaniyeli bir mutasavvıf olan Şeyh Marûf el-Berzencî (ö.1254/1839) olmuştur. Mevlânâ Hâlid'in Süleymaniye'ye dönüşünden kısa bir süre sonra başlayan ve şehirdeki çok sayıda Kadirî mensubunun dâhil olduğu bu muhalefet cephesinde öne çıkan şahsiyet Şeyh Marûf el-Berzencî o dönemde Süleymaniye ve çevresindeki en etkin ve

- 1 Günümüzde Kuzey Irak'ın en büyük şehri olan Süleymaniye, eskiden Şehrezûr Sancağı olarak adlandırılan bölgenin merkezini oluşturmaktaydı. Bu nedenle Mevlânâ Hâlid'e Şehrezûrî dendiği gibi Süleymanî diyenler de bulunmaktadır. Bkz. Nureddin Birifkânî, el-Budûrû'l-celiyye fimâ messet ileyhi hâcâtu fukarâi's-sûfiyye, der. ve thk. Vahidüddin Kutbuddin Nûri el-Birifkânî, (Erbil: Matbaatu's-sekâfe veş-şebâb, 1986), s. 11.
- 2 İbrahim Fasih Haydarî, 'Unvânü'l-mecd fi beyâni ahvâli Bağdat ve'l-Basra ve Necd, (Beirut: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 2010), s. 105; Abdülmecid el-Hânî, el-Hadâiku'l-verdiyye fi hakâiki ecillâin-Nakşbendiyye, (Erbil: Matbaatu Ârâs, 2009), s. 303; İsmet Garîbullah Yanyavî, Risâle-i Kudsiyye, yy., ty., s. 76 ; Sean Ezra Foley, Shaykh Khâlid and The Naqshbandiyya-Khâlidîyya 1776-2005 (Basılmamış doktora tezi), (Georgetown University, Washington 2005), s. 44-45.

tanınmış Kadirî şeyhlerindedir.³ “Musul, Kerkük ve İmadiye bölgesindeki Kadirî şeyhlerinin de zamanla dâhil oldukları bu muhalefet cephesinin kısa sürede sonuç verdiği, Mevlânâ Hâlid'in memleketi Süleymaniye'de irşada başladığı ikinci yılın sonunda orayı terk etmek zorunda kalışından anlaşılmaktadır.”⁴

Mevlânâ Hâlid'in talebelerinden Muhammed el-Bağdadî 1236/1821 yılında kaleme aldığı *el-Hadikatü'n-nediyye fî âdâbî't-tarikati'n-Nakşbendiyye ve'l-behçeti'l-Hâlidiyye* adlı eserinde Mevlânâ Hâlid'e muhalif olanların hem onu hem de mensubu olduğu Nakşibendiliği eleştirdiklerinden söz etmektedir.⁵

Bu muhalefetin içinde yerel bazı yöneticiler ile bir kısım Osmanlı devlet ricalinin de bulunduğu bilinmektedir. Hâlidîliğe karşı oluşan muhalefet sebebiyle tarikatin üç kez ciddi darbe aldığından, Şam ve İstanbul olmak üzere ikiye bölünme tehlikesi geçirdiğinden söz edilmektedir.⁶ Böylesine geniş bir muhalefet cephesinin Hâlidîlik gibi bölgede henüz yeni teşkilatlanan bir tasavvufî hareketi derinden etkilemesi ve dar bir alana hapsetmesi beklenirken, aksine Mevlânâ Hâlid ve halifelerinin halkın ve üst düzey ilmiye sınıfının teveccüh ve desteklerine mazhar olmaları beklentileri boşa çıkarmıştır.

Bu muhalefete destek veren Osmanlı devlet ricali içinde II. Mahmud'un danışmanlarından Halet Efendi öne çıkarken, Irak'taki öncülerinin içerisinde Süleymaniye'den Kadirî şeyhi Ma'rûf el-Berzencî,⁷ Musul'dan Celilîzâde Ebû Said

3 Osman b. Sind el-Vâilî en-Necdî, Asfâl-mevârid min silsâli ahvâlî'l-imam Hâlid, (Mısır: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1310), s. 64-68; Muhammed b. Süleyman el-Hanefî el-Bağdâdî, el-Hadikatü'n-nediyye fî âdâbî't-tarikati'n-Nakşbendiyye ve'l-behçeti'l-Hâlidiyye, (Mısır: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1310), s. 39-40; Muhammed b. Abdîlah el-Hânî, el-Behçetü's-seniyye fî âdâbî't-tarikati'-aliyyeti'l-Hâlidiyyeti'n-Nakşbendiyye, (Ahmed Halebi Matbaası, 1303), s. 88; İbrahim Fasih Haydarî, el-Mecdu't-tâlid fî menâkibi's-Şeyh Hâlid, (İstanbul: Matbaatü'l-Âmire, 1292), s. 34; Hasan Şükrü, Menâkib-ı şemsî's-şumûs der hakk-ı hazret-i Mevlânâ Hâlidî'l-'arûs, (Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1302), s. 23; Abdulcebbar Kavak, “Şeyh Ma'rûf el-Berzencî ve Kâdiriyye Tarikatının Süleymaniye ve Çevresinde Yaygınlaşmasındaki Rolü”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, XXII, (2011/2), s. 150-151.

4 Abdulcebbar Kavak, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci, (Basılmamış Doktora Tezi), (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013), s. 199.

5 el-Bağdâdî, el-Hadikatü'n-nediyye, s. 3-4.

6 Kavak, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, s. 202.

7 Şeyh Ma'rûf b. Mustafa en-Nûdehî, 1166/1753 yılında Şehrezûr(Süleymaniye) şehrinde doğdu. Mensup olduğu aileye nisbeten Berzencî ve bağlı olduğu tarikattan dolayı da Kadirî nisbeleriyle tanındı. Babasının yanında başlayan ilim tedrisi Baban Emirliğinin merkezi Kalaçolan şehrinde devam etmiştir. O dönem bölgenin tanınmış alimleri olan Molla Abdullah el-Beytüşî (ö.1210/1795), Molla Muhammed el-Gazâî ve Molla Muhammed bin el-Hâc (ö.1100?)'den ders almıştır. Nûde Köyü'nde bir müddet müderrislik yapmış bilahare hocası Molla Muhammed el-Gazâî'nin medresesinde görevini sürdürmüştür. 1200/1787'de yeni inşa edilen Süleymaniye şehrine giderek ilim ve tedrisat ile irşad faaliyetlerine orada devam etmiştir. Feyzi ez-Zuhâvî (ö.1890), Hüseyin el-Kâdî (ö.1875), Mahmud el-Kilderî, Muhammed el-Berzencî, Mahmud el-Gilâlî, Mahmud el-Gelezerdî (ö. 1858), Hüseyin es-Sitki ve Ahmed el-Pir el-Hasanî (ö.1872) gibi tanınmış şahsiyetler onun talebeleridir.

Şeyh Ma'rûf farklı ilim dallarında Arapça, Farsça ve Kürtçe olarak elli dört eser kaleme almıştır. 88 yıllık ömrünü talebe yetiştirme, eser telifi ve irşad faaliyetleriyle geçiren Şeyh Ma'rûf, 1254/1839 yılında Süleymaniye'de vefat etmiştir. Mevlânâ Hâlid'e muhalefetiyle tanınmış ve çok sayıda eserde kendisinden bahsedilmiştir. Komisyon, el-Amâlu'l-kâmile li's-şeyh Maruf el-Berzencî el-Kürdî, (thk. Baba Ali b. Şeyh Ömer Karadâğî, Mahmûd Ahmed Muhammed, Muhammed Ömer Karadâğî), (Bağdat: Matbaatü'l-'ânî, 1984), I, 5,10-14, 15, 24; Muhammed Emin Zeki Bek, Meşâhîrül Kurd ve Kurdistan, ter. Seyide Kerimete, (Dimaşk: Dâru'z-zaman, 2006), s. 444; Abdülkerim Müderris, 'Ulemâunâ fi hizmetil-ilmî ve'd-din, (Bağdat: Dâru'l-Hürriyye, 1983), s. 174, 572-573, 581.

Osman el-Hayât (ö. 1245/1829)⁸ ile Kadiri şeyhlerinden Mahmud b. Abdilcelil el-Mavsilî (ö. 1253/1837)⁹ ve İmadiye bölgesinden Kadiri şeyhi Seyyid Nureddin Birîfkanî (ö.1268/1851) en çok tanınan şahsiyetlerdir.

Bu makalemizde Mevlânâ Hâlid ve Hâlidîliğe muhalif mutasavvıflardan İmadiye'li Şeyh Nureddin Birîfkanî'yi ve onun Mevlânâ Hâlid'e yönelttiği tenkitlerinin yer aldığı "el-Budûrû'l-celiyye" adlı eserinden bahsedeceğiz.

I. Şeyh Nureddin Birîfkanî

Şeyh Nureddin Birîfkanî 1207/1792 veya 1208/1793 tarihinde¹⁰ günümüzde Kuzey Irak bölgesinde bulunan Duhok şehrinin Şeyhan kazasına bağlı Birîfkan Köyü'nde doğmuştur.¹¹ İlk eğitimini babası Seyyid Abdülcebbar'dan alan Birîfkanî, ailesinin İtut Köyü'ne yerleşmesi üzerine medrese tahsiline bu köyde devam etmiştir. Babasının 1231/1816 senesinde vefatının ardından medrese eğitimini tamamlamak için İmadiye ve Musul şehirlerine giderek dönemin tanınmış bazı âlim ve meşayihından dersler almıştır. Şeyh Abdurrahman Debbağ, Allâme Molla Yahya Mizûrî, Şeyh Hasan el-Hubeytî, Şeyh Süleyman el-Kürdî el-Bervînî, Molla Abdurrahman b. Molla İsa el-Mavsilî, Hayyâtzâde Şihabüddin Ahmed Efendi, Allâme Yûsuf er-Ramadânî, Mahdarbâşî Allâme Ali Efendi Birîfkanî'nin kendilerinden ders alıp istifade ettiği hocalarıdır.¹²

Birîfkanî İmadiye ve Musul'da tahsil hayatını devam ettirdiği sıralarda bölgede irşad faaliyetlerini yürüten mutasavvıflarla da tanışma fırsatı bulmuştur. İki

- 8 Osman el-Celilî (ö.1245/1829) Mevlânâ Hâlid'e karşı Şeyh Marûf'un oluşturduğu muhâlefet cephesine Musul bölgesinden yazılı olarak destek veren kişidir. Onun önemi mensup olduğu Celilî ailesinin Musul'un yönetimini elinde bulunduran aristokrat bir aile oluşundan kaynaklanır. Bkz. Kavak, Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî, s. 235
- 9 Adı Mahmud b. Abdilcelil el-Hıdırî, el-Mavsilî'dir. 1183/1769'da Musul'da doğdu. Babası Şeyh Abdülcelil Akri bölgesinin Hıdırîyye mıntikasındandır. el-Mavsilî, babasının yanında başlayan medrese eğitimine Musullu bazı alimlerin yanında aldığı derslerle devam etmiştir. Tasavvufî eğitimini babasından alan el-Mavsilî'nin babasından aldığı hilafetname dışında ayrıca 1219/1804 tarihinde Musul'da Kadiri şeyhi olan Ebû Bekir b. Hıdır el-Âlûsî el-Mavsilî'den Kadiri tarikati icâzeti aldığı, Halvetî ve Rufaîî tarikatlarından da icâzetli olduğu ifade edilir. el-Mavsilî 1253/1837'de Musul'da vefat etmiştir. Bkz. Hamdî Abdülmecid es-Selefi, Tehsin İbrahim ed-Dûskî, İkdû'l-cumân fi terâcimi'l-'ulemâi ve'l-udebâ'l-Kurd ve'l-mensûbine ilâ muduni ve kurâ'l-Kurdistan I-III, (B.A.E.: Dâru'l-asâle ve't-turâs, 2008), III, 1029-1030.
- 10 Şeyh Nureddin Birîfkanî'nin doğumu hakkında 1194/, 1200/, 1204/, 1205/, 1207/1792 ve 1208/1793 gibi birbirinden farklı tarihler verilmiştir. Bu tarihler için bkz. Birîfkanî, el-Budûrû'l-celiyye, s. 4; Nureddin Birîfkanî, Zebanê Kurdî Dîwana Şêx Nureddinê Birîfkanî, (der. Zahid Birîfkanî), (Hevler: Ârâs, 2002), s. 19; Mahmut Birîfkanî, Birîfkan Seyyidleri, (Ankara: Poyraz Ofset, 2011), s. 184; Nureddin Birîfkanî, Cevle vucdâniyye ma'âl-kasâid'in-nûrâniyye liş-şeyh Nureddin el-Birîfkanî, (takdim, şerh ve ta'lik: Abdüvehhab el-Kurmi.), (Dimaşk: Dâru'z-zaman, 2008), s. 7; Enver el-Mâyî, el-Ekrad fi Behdînan, (Duhok: Matbaatu Hâvâr, 2011), s. 142; Hamdî Abdülhamid es-Selefi, Tehsin İbrahim ed-Dûskî, Mu'cemuş-şu'arâ'l-Kurd, (Erbil: Dâru Sipîrêz, 2008), s. 197. Muhammed el-Kezneyî, Birîfkanî'nin "Nazmu'dürer" adlı kasideisinin sonunda kendi hattıyla kasideyi 1231/1816 senesinde yazdığını ve bu sırada 23 veya 24 yaşlarında olduğunu belirttiğini söyler ve bu durumda doğum tarihinin 1207/1792 yahut 1208/1793 olması gerektiğini ifade eder. Bk. Muhammed Ahmed Mustafa el-Kezneyî, (eş-Şeyh Nureddin el-Birîfkanî hayâtuhu, âsaruhu, şîruhu), (Kahire: Metâbi'u'n-naşiri'l-Arabî, 1983), s. 25-26.
- 11 Birîfkan Köyü Şeyh Nureddin'in doğduğu yıllarda Behdînan Emirliğinin Mizûrî nahiyesine bağlı idi. Bkz. İmâd Abdüsselam Reûf, el-Mu'cemu't-târîhi li imâreti Behdînan, (Erbil: Matbaatu Hacı Haşim, 2011), s. 77.
- 12 es-Selefi, Mu'cemuş-şu'arâ'l-Kurd, s. 198.

asırdan fazla bir süredir bölgede Halvetîliği yayan ailesinden aldığı Halvetî icazetinden sonra bölgede yayılmaya başlayan Nakşibendîliğe merak salmış ve bu amaçla 1230/1815 senesinde İmadiye'de tanıştığı Nakşibendî –Hâlidî şeyhi Abdülvehhab es-Sûsî'ye intisap etmiştir.¹³ es-Sûsî, Süleymaniyeli Mevlânâ Hâlid'in ilk halifeleri arasında yer almaktadır. İmadiyeli olduğu için de o bölgede tarikat neşriyle görevlendirilmiştir. Ne var ki Birifkanî'nin Şeyh Abdülvehhab'a intisabı çok sürmemiş ve ileride değinileceği üzere ondan ayrılıp Musul'da bulunan ve aslen İmadiye'li olan Kadirî şeyhi Mahmud b. Abdilcelil el-Hıdırî el-Mavsilî'nin yanında tasavvufî eğitime başlamıştır. İki yıl süren seyr ü sülûktan sonra şeyhinden tarikat icâzeti alan Birifkanî memleketine dönmüş ve sırayla İtût, Etrûş, Beraş ve Birifka köylerinde ilim ve irşad faaliyetlerini yürütmüştür.¹⁴ Bilahare Nakşibendî şeyhi Nur Muhammed Şah el-Hindî en-Nişabûrî'den tarikat icazeti alarak¹⁵ tasavvufî payelerine Halvetîlik ve Kadirîlik'ten sonra Nakşibendîliği de eklemiştir.

Birifkanî irşad faaliyetlerinin yanında eser te'lifi ve talebe yetiştirmeyi de ihmal etmemiştir. Onun yetiştirdiği talebe ve müridleri içinde Şeyh Muhammed b. Abdullah el-Birifkanî, Abdulhamit el-Etrûşî, Ali Gilirmânî, Muhammed Nûrî el-Mavsilî, Osman Efendî er-Rıdvânî, Hasan el-Habbâr ed-Derkezli, Şeyhülislam eş-Şûşî, Molla Hamid el-Bîserî ed-Dûskî, Şeyh Abdurrahman el-Ensârî el-Cezerî gibi bölgenin tanınmış şahsiyetleri bulunmaktadır.¹⁶

Birifkanî'nin İmadiye ve Musul'da halkın dışında elit tabaka ve idarecilerden de çok sayıda müntesibi bulunmaktadır. Onun müntesipleri arasında özellikle elit ailelerden çok sayıda kadının bulunması da dikkatlerden kaçmaz.¹⁷ Onun tasavvufî eğitiminden geçen ve hilafetnâme alan talebelerinden en çok tanınanları ise şunlardır¹⁸:

1. Şeyh Abdülhamit b. Şemsiddin el-Birifkanî el-Etrûşî
2. Şeyh Muhammed b. Abdillah el-Birifkanî
3. Şeyh Muhammed b. Cercis en-Nûrî el-Mavsilî
4. Şeyhülislam eş-Şûşî
5. Şeyh Ali Gilirmânî
6. Şeyh Taha b. Molla Tayyib es-Süleymanî
7. Şeyh Abdülkadir el-Fâdilî
8. Şeyh Hasan el-Habbâr ed-Derkezli el-Mavsilî
9. Şeyh Abdullah el-Hadrâvî el-Mavsilî el-Hanefî

13 el-Kezneyî, s. 41.

14 es-Selefî, Mu'cemu's-şuarâi'l-Kurd, s. 199.

15 el-Kezneyî, s. 42.

16 es-Selefî, Mu'cemu's-şuarâi'l-Kurd, s. 200.

17 Muhammed Ali Karadâği, İhyâu târihi'l-ulemâi'l-Ekrâd min hilâli mahtûtâtihim, (Bağdat: Şeriketu'l-Hansâ li't-tibâa, 2000), III,180-193.

18 Birifkanî, el-Budûru'l-celiyye, s. 6-7.

10. Şeyh Ali Mağribî
11. Süleyman Bek b. Abdirrahman Bek el-Mavsilî
12. Molla Hamid Efendi el-Biserî ed-Dûskî
13. Şeyh Abdülkerim el-Akravî
14. Şeyh Mustafa el-Îmadî
15. Şeyh Muhammed el-Azzî
16. Seyyid Ahmed es-Sebavî
17. Seyyid Osman Efendî er-Rıdvânî
18. Hacı Abdullah el-Feyzî
19. Hacı Salih Celmîran
20. Şeyh Sultan Halîfe
21. Hacı Selim Ağavât
22. Hacce Meryem el-Cemâse
23. Hacı Yasin el-Mavsilî
24. Hüsameddin b. Mahmud Birîfkanî
25. Şeyh Abdülbârî el-Cürcânî el-Vânî
26. Şeyh Abdüllatif Birîfkanî
27. Şeyh Abdülfettah Zaholî
28. Şeyh Hammâd b. Abdilcelil el-Birîfkanî
29. Şeyh Mustafa b. Hasan el-Birîfkanî

Kürtçenin yanı sıra Arapça ve Farsça da bilen Birîfkanî'nin bu üç dilde yazdığı şiirleri ve çok sayıda tasavvufî eserleri bulunmaktadır. *el-Budûru'l-celiyye fimâ meset ileyhi hâcâtu'l-fukarâî's-sûfiyye*, *Merâmu'l-İslâm*, *Menâkibu'l-ğavsi'l-a'zam*, *Telhîsu'l-hukm*, *Minhâcu's-sâlikîn fi't-tasavvuf*, *Tavdîhât bi lisani'l-Ekrad ala'l-kasâid ve'r-rumûzât*, *İbrâzu dakâiki'l-hakâik*, *Buğyetü's-sûfiyye*, *Behcetü's-sâlikîn* bu eserlerden birkaçıdır.¹⁹

Şeyh Nureddin Birîfkanî geride çok sayıda talebe, halife ve eser bırakarak 1268/1851 yılında Birîfka Köyü'nde vefat etmiştir. Kabri aynı köyedeki tekkede bulunmaktadır.²⁰

II. Birîfkanî'nin *El-Budûru'l-Celiyye Fimâ Messet İleyhi Hâcâtu'l-Fukarâî's-Sûfiyye* Adlı Eseri

el-Budûru'l-celiyye adlı eser Mevlânâ Hâlid ve Hâlidîliğe karşı oluşan muhalefetin günümüze kadar ulaşabilen önemli yazılı belgelerinden biridir. Bu konuyla ilgili kaynakların birçoğunda Şeyh Ma'rûf el-Berzencî ve Mevlânâ Hâlid'in aley-

19 Birîfkanî'nin diğer eserleri için bkz. Birîfkanî, el-Budûru'l-celiyye, s. 8; el-Kezneyî, s. 63-65; es-Selefi, Mu'cemu'ş-şuarâi'l-Kurd, s. 200-201.

20 el-Kezneyî, s. 33.

hinde kaleme aldığı ve günümüze ulaşmayan *Tahrîru'l-hitab li'r-reddi 'alâ Hâlidî'l-kezzâb* adlı risalesinden bahsedilmesine rağmen,²¹ Şeyh Nureddin Birîfkanî ve bu eserinin bahse konu edilmediği görülmektedir. Iraklı tarihçi Abbas Azzâvî ise Şeyh Nureddin Birîfkanî'nin adını vermeden “Duhok'tan Birîfkanlı âlim” diye kendisinden söz etmekte ve Mevlânâ Hâlid'i tenkit ettiği eserini duyduğunu fakat onu elde edemediği için tenkit noktalarını öğrenemediğini ifade etmektedir.²²

Birîfkanî'nin 1230/1815 tarihinde kaleme aldığı bu eserin telifi sekiz yıl sürmüştür. Birîfkanî eserinin sonunda hicri 1238 yılının Zilhicce ayında eserini tamamladığını belirtmektedir.²³ Bu da Miladi olarak 1823 yılının Ağustos-Eylül aylarına denk gelmektedir.

Birîfkanî'nin en meşhur eseri olduğu belirtilen “el-Budûru'l-celiyye” nin yazma nüshalarından biri Musul Vakıflar Kütüphanesinde diğer bazı nüshaları ise şahıslara ait özel kütüphanelerde yer almaktadır.²⁴

Arapça olarak kaleme alınan eserin nüshaları Vahidüddin Kutbuddin Nürî el-Birîfkanî tarafından toplanıp kısmen tahkik edilmiş ve 1986 tarihinde Erbilde Matbaatu's-sekâfe ve ş-şebab'da neşredilmiştir. Eserin elimizde bulunan matbu hali 416 sayfa olup giriş kısmında Şeyh Nureddin Birîfkanî'nin nesebi, hayatı, eserleri ve meşhur halifelerinden bahsedilmektedir.²⁵

Eser kısa risaleler şeklinde düzenlenmiş olup tarikat âdâbı, mürşid-mürîd ilişkisi, ahlak-ı hamîde ve ahlak-ı zemîme hususlarında bilgi ve nasihatlerden oluşmaktadır. Birîfkanî tasavvuf ve tarikat adabı hususunda âyet ve hadislerin yanında ilk dönem sûfilerinin söz ve uygulamalarından da örnekler getirmeyi ihmal etmemiştir. Eserin sonuna doğru dördüncü kuşak dedesi olarak nitelediği bölgenin tanınmış Halvetî şeyhlerinden Şemsüddin Ahlatî'den²⁶ bahsetmiş ve onun bazı

21 Muhammed Emin es-Süveydî, Def'u'z-zelûm anî'l-vukû'i fi ırz-i hâza'l-mazlûm, (Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi), no: 1404, vr. 1a; Haydari, el-Mecdü't-tâlid, s. 35; Abbas Azzâvî, Şehrezûr-es-Süleymaniye, (haz. Muhammed Ali Karadâği), (Bağdat: Matbaatu's-sâlimî, 2000), s. 252-254; Ata Karadâği, Süleymanî Zemîney Peresendin ve Milmilaneyi Tesevvuf, (Süleymaniye 2003), s. 29.

22 Azzâvî, Şehrezûr-es-Süleymaniye, s. 257.

23 Birîfkanî, el-Budûru'l-celiyye, s. 409.

24 el-Kezneyî, s. 63.

25 Birîfkanî, el-Budûru'l-celiyye, s. 3-8.

26 Ebû Abdîrrahman künyesi ve “*el-Kutub*” lakabıyla tanınan Şemsüddin Ahlatî, 997/1588 Van Gölü havzasının kuzeyine düşen Ahlat şehrinde doğdu. Aile şeceresi Zeynilabidin Ali ez-Zordânî el-Hemedânî (ö. 685/1286) yoluyla Hz. Hüseyin'e dayandırılır.

Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Şeyh Şemsüddin'in ilim ve tasavvufu uğraşan bir ailede yetiştiği ve medrese eğitimini ilk önce Ahlat'ta babası Şeyh Abdülkerim Ahlatî'den aldığı söylenebilir. Bilahare Ahlat'ın dışındaki medreselerde eğitimini sürdüren Şeyh Şemsüddin, tasavvufi eğitimini babasının yanında tamamlamış ve ondan Halvetî icazeti almıştır. Divanında kullandığı “*es-Süffî*” ve “*el-Halvetî*” nisbeleri onun Halvetî tarikatına mensubiyetini ayrıca tescil etmektedir.

Osmanlı-Safevî anlaşmazlığının Ahlat bölgesindeki olumsuzluk yansımalarından dolayı ailesiyle beraber önce Hakkari'ye bilahare İmadiye bölgesine göç eden Şeyh Şemsüddin, İmadiye beyinin kendisine iltifat ve ricasıyla Birifka Köyü'ne yerleşmiştir. Orada açtığı Birifka Tekkesi Halvetiliğin bölgedeki merkezi haline gelmiştir. Şeyh Şemsüddin 1085/1674 yılında Birifka köyünde vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Abdülkerim Müderris, Binemaleyê Zanyâran, (Tâhran: Peşxangeyê Enna, 1389), s. 330; Muhammed Emin Dûskî, Levâmî'uş-şehab fi şerh-i divân-ı Şemsiddini'l-Ahlatîyyi'l-Kutub, (Duhok: Dâru Sipirêz, 2007), s. 9-16; es-Selefi, Mücemûş-şu'arâ'i'l-Kurd, s. 69-70.

Kürtçe şiirlerini şerh etmiştir.²⁷

Birîfkanî eserinin sonunda şu dizelere yer vermiştir.²⁸

سلام عليكم والديار بعيدة و انى عن السعي اليكم لعاجز
ولما فنى صبري و قل جلدتي تيقنت ان البعد لا شك حاجز
جعلت كتابي نائبا عن زيارتي وفي عدم الماء التيمم جائز

Tercümesi:

Size selam ederim, uzaktır memleket(im) Ve ben size gelmekten acizim

Sabrım tükenip de tahammülüm azalınca Anladım ki uzaklık şüphesiz engeldir

Bu nedenle (şu) kitabımı ziyaretime saydım (zira) su olmayınca teyemmüm caizdir.

III. Birîfkanî'nin Nakşibendî Tarikatına Bakışı

Birîfkanî asırlardır önce Sühreverdîyye ardından Halvetiyye tarikatını neşreden ilim ve tasavvufla içiçe bir ailede yetişmiştir.²⁹ Bu nedenle İslam dünyasında yaygın olan birçok tarikat gibi Nakşibendîliği de iyi bilen bir mutasavvıftır. Birîfkanî *el-Budûru'l-celiyye* adlı eserinde Mevlânâ Hâlid ve halifelerini çok sert bir dille eleştirmesine karşın Nakşibendî tarikatı ve Mevlânâ Hâlid'den önce Nakşibendî tarikatını yayan şahsiyetler hakkında en küçük bir tenkitte bulunmamaktadır. Tam tersine Nakşibendî tarikatının çok köklü ve saygın bir tarikat olduğunu belirtmekte ve kurucusu Muhammed Bahauddin Nakşibend'den övgüyle bahsetmektedir. Nakşibendî tarikatının âdâb ve esasları içinde yer alan Hatme-i hâcegân, murâkabe ve râbita gibi esasların tasavvufî eğitimde çok önemli olduğundan bahseden³⁰ Birîfkanî'nin bu tarikatla ilgili en ufak bir eleştiride bulunmaması dikkati calib bir husustur.

Birîfkanî Irak'ta Mevlânâ Hâlid ve Hâlidîliğe karşı oluşan muhalefet cephesinde Nakşibendî tarikatına bakışı açısından diğer Kadirî şeyhlerinden ayrılmaktadır. Çünkü gerek Şeyh Ma'rûf el-Berzencî gerekse Musul'dan ona destek veren şahsiyetler Nakşibendî tarikatını ve prensiplerini tenkit etmiş ve Mevlânâ Hâlid'i Hint mistisizminin ürünü olan bu tarikatı Irak bölgesine getirmekle suçlamışlardır.³¹ Birîfkanî ise onların aksine hem Şâh-ı Nakşibend hem de Nakşibendî tarikatını ve prensiplerini övmektedir.³²

27 Birîfkanî, el-Budûru'l-celiyye, s. 343-393.

28 A.g.e., s. 409.

29 Birîfkanî, Birîfkan Seyyidleri, s. 127-197.

30 Birîfkanî, el-Budûru'l-celiyye, s. 40.

31 Muhammed Emin es-Süveydî, Def'u'z-zelûm anî'l-vukû'i fi ırz-i hâza'l-mazlûm, (Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi), no: 1404, vr.1b; Ferit Aydın, Tarikatta Râbita ve Nakşibendilik, (İstanbul: Ekin Yayınları, 1996), s. 328-329.

32 Birîfkanî, el-Budûru'l-celiyye, s. 40.

Birîfkanî'yi muhalefet cephesinde farklı kılan bir diğer husus da onun Abdülvehhab es-Sûsî'den ayrıldıktan bir süre sonra yine bir Nakşibendî şeyhi olan Nur Muhammed el-Hindî el-Lâhûrî'ye intisap edip ondan hilafet almasıdır.³³ Buradan Birîfkanî'nin aslında Nakşibendîliğe karşı olmadığı sadece Mevlânâ Hâlid ve halifelerinin tasavvufi uygulamaları ile kişisel davranışlarından rahatsız olduğu anlaşılmaktadır.

IV. Birîfkanî'nin “el-Budûru'l-celiyye” Adlı Eserinde Mevlânâ Hâlid ve Hâlidîliğe Yönelttiği Eleştiriler

Mevlânâ Hâlid'in 1814-1815'li yıllarda Bağdat'ta *Halidiyye Tekkesi*'nde irşad faaliyetlerini yürüttüğü dönemde halifesi Abdülvehhab es-Sûsî de onu temsilen İmadiye bölgesinde tarikat neşrinde bulunmaktaydı. Uzun süredir sadece Halveti ve Kadirî şeyhlerinin faaliyetlerine rastlandığı İmadiye bölgesinde bir Nakşî şeyhinin faaliyete başlaması ve etrafına toplanan çok sayıda ilim erbabı medrese tahsilini devam ettiren Birîfkanî'nin de ilgisini çekmiştir. Bu ilgi onun Şeyh Abdülvehhab es-Sûsî'ye intisap etmeye sevk etmiştir.³⁴ Birîfkanî, Şeyh Abdülvehhab es-Sûsî'ye intisap etme sebebini “ilmî yönden değil fakat tarikat ve seyr ü sülûk hususlarında son derece eksiklerim bulunmaktaydı” sözüyle³⁵ tasavvufi eğitim konusundaki bilgi ve tecrübe eksikliğine bağlamaktadır.

Buna karşın onun tarikat ve seyr ü sülûk hususlarındaki eksikliklerini tamamlamak için intisap ettiği Şeyh Abdülvehhab es-Sûsî'yle birlikteliği uzun ömürlü olamamıştır. Birîfkanî kısa bir süre sonra ondan ayrılmış ve katı bir muhalifi olmuştur. Birîfkanî, es-Sûsî'den ayrılma sebeplerinden birkaçını şöyle açıklar:

“Birkaç gün mürşid-i kâmil olduğumu iddia eden hakikatte nakıs olan birinin eliyle Nakşibendîliğe girdim. Fakat elliden fazla gördüğüm rüya ve hadiseler beni ona intisabımdan dönmeye sevk etti.”³⁶

Birîfkanî, Abdülvehhab es-Sûsî ile beraber İmadiye ve Musul'da karşılaştığı diğer Hâlidî mensuplarının sergiledikleri tavır ve davranışlardan rahatsız olmuş ve bunu sözlü olarak sohbetlerinde dile getirmeye başlamıştır. Hatta sadece sözlü olarak anlatmakla kalmamış aynı zamanda bu konuda bir eser telif ederek yazılı olarak görüşlerini ifade etmeye karar vermiştir.

Şeyh Nureddin Birîfkanî, *el-Budûru'l-celiyye fimâ meset ileyhi hâcâtü'l-fukarâî's-sûfiyye* adını verdiği bu eserinin giriş bölümünde eserin telif sebebini şu cümlelerle açıklar:

“Bil ki bu kitabı telif sebebim şudur: Çoğu insan kemal mertebesinde oldu-

33 el-Kezneyî, s. 42.

34 el-Kezneyî, s. 41.

35 Birîfkanî, el-Budûru'l-celiyye, s. 75.

36 A.g.e., s. 75.

ğunu iddia eder. Bununla beraber kötü söz ve davranışlardan kaçınmaz. Tertemiz olan dine ondan olmayan şeyleri karıştırır. Şu an Hâlidîyye diye bilinen Nakşibendî tafeesi ve şeyhleri Hâlid es-Süleymanî bunlardandır. Onun beldemizde ikamet eden halifesine hakikatte ilimden nasipsiz çok sayıda insan tabi olmuştur. Şeyhlerinin kâmil bir zat olduğunu iddia ediyorlar. Ne var ki kemâl mertebesi onların yaptıklarıyla elde edilemez. Zira kemal ancak sünnette emredilen bütün hususlara ittiba ile olur. Hâlbuki onların şeyhi ve kâmilî doğu ile batı kadar bundan uzaktır. Ben onların meclislerinde çokça bulundum ve onlarda çok münker davranışlar müşahade ettim.”³⁷

Birîfkanî'nin sözlerinden bu eserini Mevlânâ Hâlid'i temsilen İmadiye bölgesinde faaliyet yürüten halifesi Abdülvehhab es-Sûsî'nin şahsında Hâlidî mensuplarının davranış ve tasavvufi uygulamalarda içine düştükleri hataları dile getirmek üzere kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

Birîfkanî kendisine intisap ettikten kısa bir süre sonra yollarını ayırdığı Abdülvehhab es-Sûsî'nin İmadiye bölgesine gelişiyle beraber halk arasında çekişme ve tartışmaların hiç eksik olmadığını dile getirerek onun toplumsal huzur ve birlikteliğe zarar verdiğini ileri sürer.³⁸ Bölgede yaşamış sûfî ve mutasavvıfların kurdukları medrese veya tekkeler yoluyla ilim, tasavvuf ve güzel ahlakın yaygınlaştırılması açısından halka hizmet ettikleri ve toplumsal barışa ve birlikteliğe olumlu katkı sundukları bilinmektedir. Birîfkanî'nin Abdülvehhab es-Sûsî hakkında yukarıda ortaya attığı iddia, es-Sûsî'nin kendisinden önce İmadiye bölgesinde faaliyette bulunmuş mutasavvıfların üstlendikleri yapıcı misyona ters düştüğünü gösterir. Birîfkanî, Abdülvehhab es-Sûsî'den yola çıkarak Hâlidîlerle ilgili genelleme yapar ve Mevlânâ Hâlid ile yetiştirdiği halifelerinin davranış ve uygulamalarını sert bir dille eleştirir.

Birîfkanî bu konuda daha da ileri giderek yaşadığı dönemde mürşid-i kâmil olarak nitelenebilecek hiçbir şahsiyetin bulunmadığını şu cümlelerle iddia eder:

“Ben bu zamanda yeryüzünde şeyhliğin hakkını vererek ve gereğini yerine getirerek hareket eden hiçbir kimsenin bulunmadığını söylemeliyim”³⁹

Bu iddia haddizatında Birîfkanî'nin Mevlânâ Hâlid ve Hâlidî mensuplarıyla ilgili tenkitlerinin dayanağı hakkında da önemli bir ipucu vermektedir.

Birîfkanî'nin “el-Budûru'l-celiyye” adlı eserindeki tenkitlerini irdelemeye geçmeden önce onunla ilgili bazı tespitlerimizi dile getirmekte fayda mülâhaza ediyoruz. Şöyle ki Birîfkanî bu eserini yazmaya başladığında medrese eğitimi henüz yeni tamamlamış yirmili yaşlarda genç bir müderris adaydır. Bu yaşta bir gencin tarikat ve tasavvufla ilgili bu kadar kesin görüşler beyan etmesi ve sert tenkitlerde

37 A.g.e., s. 11.

38 A.g.e., s. 76.

39 A.g.e., s. 74.

bulunmasının ne kadar gerçekçi olacağı tahmin edilebilir. Kaldı ki o tarikat ve tasavvuf konusunda eksik ve yetersiz olduğunu bizzat kendisi dile getirmektedir. Birîfkanî'nin sadece Şeyh Abdülvehhab es-Sûsî'den yola çıkarak Mevlânâ Hâlid ve halifeleri hakkında genelleme yapmakla gerçekçi değil duygusal davranmıştır. Nitekim makalede değinileceği üzere bu bakış açısını ileriki yıllarda değiştirmiş ve tenkit ettiği hususlarda haksızlık yaptığını itiraf etmiştir.

Birîfkanî'nin tenkitlerini üç alanda yoğunlaştırdığı görülür. Bunlar:

- a. Mevlânâ Hâlid ve halifelerinin şahsi davranışları,
- b. Hâlidîlerin seyr ü sülûk usulleri,
- c. Hâlidîlerin diğer tarikat mensuplarıyla münasebetleri.

A. Mevlânâ Hâlid ve Halifelerinin Şahsi Davranışları

Birîfkanî'nin eleştirdiği hususlar içinde en çok öne çıkanları Mevlânâ Hâlid ve halifelerinin şahsi tutum ve davranışlarıyla ilgili olanlardır. Bu hususta en çok eleştirdiği konuların başında ise Hâlidî şeyhlerinin mürşid-i kâmillik iddiasında bulunmaları gelmektedir. Birîfkanî, Şeyh Abdülvehhab es-Sûsî'den genelleme yaparak Hâlidî şeyhlerinin mürşid-i kâmillik iddiasında bulduklarını dile getirmekte ve onların kötü söz ve davranışlardan kaçınmadıkları için bu makamı hak etmediklerini ifade etmektedir.⁴⁰

Birîfkanî tarîkatta kemâle ve irfana ulaşmak ve derece elde etmenin mücerred söz ve iddia ile değil; açıklık ile beyaz ölümü, nefse sürekli muhalefet ederek kırmızı ölümü, başkalarından gelen eziyetlere tahammül ve sabrederek siyah ölümü ve nihayet giyimiyle yeşil ölümü gerçekleştirmekle mümkün olabileceğini belirtir⁴¹ ve Hâlidîlerin böyle bir uğraşın içinde olmadıklarını ima eder.

Hâlidî mensuplarının Mevlânâ Hâlid'i "Mevlânâ"⁴² ve "Zamanın Kutbu"⁴³ gibi lakaplarla nitelemelerini eleştiren Birîfkanî, yöneticilerin kapısında şüpheli ve haram mallar edinen Şeyh Hâlid'in böyle bir payeye layık olmadığını belirtir.⁴⁴

Birîfkanî'ye göre Hâlidîlik sultanların huzurunda şekillenen bir tarîkattir. Süleymaniyeli Şeyh Halid'in sultana en yakın kişilerden biri olduğunu söyleyen Birîfkanî, onun bu yakınlığının liderlik, makam ve mevki sevgisinden kaynaklandığını ileri sürerek şu ifâdeleri kullanır:

"Bu taife batılı Hak diye gösterir. Alimleri cahillerini uyarmaz. Aslında onların kendi hallerinden razı olmalarında şaşılacak bir şey yoktur. Zira tarikatlarının esası sultanların yanında şekillenmiştir. Şeyhleri Hâlid es-Süleymanî sultana en

40 A.g.e., s. 11.

41 A.g.e., s. 14.

42 A.g.e., s. 39.

43 A.g.e., s. 42.

44 A.g.e., s. 39-43.

yakın kişilerden biridir. Onun liderlik ve makam sevgisi ile zulmete yakınlıktan hasıl olan mertebesi onların nefislerinde yer etmiş ve nefisleri o zulmetten çıkamamıştır.”⁴⁵ Yine Mevlânâ Hâlid'in yöneticilerin şüpheli yollardan ve haksızca sahip oldukları mallarını alıp kullanmaktan çekinmediğini iddia eden Birifkanî, bu iddiasını da şu sözlerle ispata çalışır:

“Biliniz ki o (Mevlânâ Hâlid) yöneticilerin mallarını almaktan çekinmez. Hatta Süleymaniyeli zalim yönetici arkadaşı onu şehirden uzaklaştırdığında⁴⁶ onlara ait altın kaplama silah onun yanında bulundu.”⁴⁷

Mevlânâ Hâlid'in yöneticilere yakınlığı sayesinde onların şüpheli yollardan elde ettikleri malları alıp kullandığı iddiasında bulunmak Mevlânâ Hâlid'in hayatını bilmemek ve onu yakinen tanımamak demektir ki zaten Birifkanî de ne Süleymaniye'de iken ne de Bağdat'ta bulunduğu dönemlerde onunla görüşmemiştir. Mevlânâ Hâlid'in Süleymaniye mutasarrıfları olan Baban beyleriyle ilişkisi çocukluk ve medrese dönemine kadar uzanan ve menfaatten çok kadim aile dostluğuna dayanan bir ilişkidir.⁴⁸ Bu kadim dostluğa rağmen gerek Abdurrahman Paşa gerekse oğlu Mahmud Paşa Mevlânâ Hâlid'e sadece geçici bir süre yardımcı olmuş şartlar zorlaşınca da onu gözden çıkarmakta hiç tereddüt etmemişlerdir. Mevlânâ Hâlid'in çocukluk arkadaşı Mahmud Paşa'yı vefasızlıkla suçladığı bir mektubu⁴⁹ ise yukarıda belirttiğimiz hususu destekleyen önemli bir belgedir. Bütün bu hususları göz önüne aldığımızda Birifkanî'nin Mevlânâ Hâlid'in Süleymaniyeli yöneticilerle dostluk kurup mallarından istifade ettiği iddiasının gerçekleri yansıtmadığı görüşü ortaya çıkmaktadır.

el-Budûru'l-celiyye'de Hâlidî mensuplarını tenkide devam eden Birifkanî, onların göstermelik cezbe ve infialler içerisine girdiklerini ileri sürer ve çok azının bu hususta samimi olduğunu söyler. Birifkanî, gerek Hâlidî mensuplarının gerekse kendisinin kötü davranışlarından koruması için Allah'a sığınır.⁵⁰

Özellikle Musul'da iken çoğu kez içlerine girme fırsatı bulduğunu söyleyen Birifkanî, halk tarafından hâl ve makam sahibi olarak tanınan kişilerin topluluk karşısında vecde gelerek ağlama ve inlemelere gark olduklarını, yalnız başlarına kaldıklarında ise sessizce gidip uyudukları ve başka bir işle uğraşmadıklarını mü-

45 A.g.e., s. 13.

46 Mevlânâ Hâlid iki defa memleketi Süleymaniye'den uzaklaştırılmıştır. Bunlardan birincisi Baban beylerinden Abdurrahman Paşa (ö.1228/1813) döneminde 1813 yılında, diğeri ise Abdurrahman Paşa'nın oğlu ve Mevlânâ Hâlid'in arkadaşı Mahmud Paşa döneminde 1236/1820 tarihinde gerçekleşmiştir. Bkz. Clodyos Ceymis Rich, Rihletu Claidius Rich fi'l-Irak, Çev. Bahauddin Nûri, ed-Dâru'l-Arabiyya li'l-mevsû'ât, (Beyrut, 1429), s. 301; Müderris, Yâd-ı Merdân, I, 29, 33.

47 Birifkanî, el-Budûru'l-celiyye, s. 42-43.

48 Mevlânâ Hâlid'in bu dostluğu Baban aile fertlerine yazdığı mektup lardan rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bk. Müderris, Yâd-ı Merdân, I, 119-260.

49 Bu mektup için bkz. Müderris, Yâd-ı Merdân, I, 161.

50 Birifkanî, el-Budûru'l-celiyye, s. 15.

şahade ettiğini belirtmektedir. Bunu da onların ikiyüzlülüğüne bağlamaktadır.⁵¹ Ayrıca Hâlidî şeyhlerinin açlığa hiç sabredemediklerini ve çok yediklerini ileri sürer.⁵² Birîfkanî, bu davranışların gerçek mutasavvıflardan sadır olamayacağını ima etmektedir. Yukarıda bahsedilen bütün bu olumsuz tavır ve davranışlarından yola çıkan Birîfkanî, onları *et-Tâifetü'l-Kâzibe/ Yalancı Taiife* olarak nitelemektedir.⁵³

B. Hâlidîlerin Seyrî Sülûk Usulleri

Birîfkanînin Hâlidîleri tenkit noktalarından bir diğeri de seyr ü sülûk usulleridir. Birîfkanî'ye göre Hâlidîler yüzyıllardır tarikatlarda uygulana gelen teâmül ve metodların dışına çıkmışlardır.

Birîfkanî'nin seyr ü sülûk alanında Hâlidîlere yönelttiği ilk tenkiti, alışlagelen tasavvufî eğitim süresini gereğinden fazla kısaltmalarıdır.

Birîfkanî Mevlânâ Hâlidî'yi kastederek onun Nakşibendiyye'nin Hakk'a en hızlı ulaştırıcı tarikat olduğu iddiasıyla müntesiplerini ciddi bir nefis tezkiyesi ve riyâzeten geçirmeden kısa bir müddet hâfî zikir yaptırmak suretiyle eğitimden geçirmesini doğru bulmamaktadır. Böyle kısa süreli bir eğitimin nefsin terbiyesi ve hastalıklarının yok olması için yeterli olamayacağını düşünen Birîfkanî şu ifadeleri kullanmaktadır:

"...özellikle şeyhleri(Mevlânâ Hâlid) onlara; tarikatımız (Hakk'a) en hızlı ulaştırıcı yoldur diyerek hafî zikr-i Celâl ile nefis mücahadesi ve riyâzet yaptırmadan bir müddet tasavvufî eğitimden geçirmektedir. Nefis hastalıklarının kaybolması ile zikrin nûru tecelli edince de onlarda kendini beğenmişlik baş gösteriyor."⁵⁴

Birîfkanî'nin yukarıdaki ifadelerinde ikinci bir tenkit noktası daha göze çarpmaktadır. O da kısa süreli seyr ü sülûk sırasında zuhur eden geçici hâllerin Hâlidî mensuplarınca kalıcı hâl ve makam olarak telakki edilmesidir. Birîfkanî hâfî zikirten kaynaklanan bazı varidatlarla meydana gelen geçici manevî halleri yaşayan Hâlidî mensuplarının bununla yüksek makamlara erdikleri zehabına kapıldıklarını ve bu düşüncenin onlarda ucub hastalığının ortaya çıkmasına sebep olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁵

Yine yukarıdaki hususla bağlantılı olarak tenkit ettiği üçüncü bir husus Hâlidîlerin seyr ü sülûk esnasında gördükleri sınırların onlarda beklenilen aksine olumsuz davranışa yol açtığıdır. Bu husustaki görüşlerini ise şöyle dile getirmektedir:

"Yine şu an ki Nakşibendî tairesinin daha önceden Müslümanlar hakkında hüsn-i zanda bulunan, yumuşak tabiatlı, utangaç, edepli ve çok mütevazî şahsiyet-

51 A.g.e., s. 40-41.

52 A.g.e., s. 45.

53 A.g.e., s. 14.

54 A.g.e., s. 15-16.

55 A.g.e., s. 16.

ler iken Tarîkat'a intisap ettikten sonra İsm-i celâl zikri sebebiyle bazı sırlar görür görmez önceki edebli ve hayâlî halleri ile tevazu ve iyi davranışlarının değiştiğini ve Müslümanlara suizanda bulunmaya başladıklarını gördük.⁵⁶

Birifkanî'nin seyr ü sülûk alanında tenkit ettiği dördüncü husus ise Hatme-i hâcegân sırasında kapıların kapatılması ve tarîkata intisaplı olmayanların içeri alınmamasıdır. Birifkanî, tasavvufî eğitimin bir parçası olan Hatme-i hâcegân sırasında Hâlidîlerin kapıları kapatıp tarîkat mensubu olmayan kişileri zikir meclisine almadıklarını, bu davranışın ise ancak gizli niyetleri olan ve kendilerinden olmayanların sırlarına müttali olmasını istemeyen kötü niyetli kişilerden sadır olabileceğini söyleyerek onların bu davranışını eleştirmektedir.⁵⁷

Birifkanî, Mevlânâ Hâlid ve Hâlidî mensuplarını seyr ü sülûkün süresi ve usullerinde yaptıkları bazı değişiklikler sebebiyle tenkit ederken, aynı zamanda onları Nakşibendî tarîkatını asıl mecrasından uzaklaştırmakla itham etmektedir.⁵⁸

C. Hâlidîlerin Diğer Tarîkat Mensuplarıyla Münasebetleri

Birifkanî'nin *el-Budûru'l-celiyye*'de yer alan eleştiri noktalarından biri de Hâlidîlerin diğer tarîkat mensuplarıyla ilişkilerinde sergiledikleri katı ve olumsuz tavırlardır. Birifkanî, Hâlidî mensuplarının başta Kadirîler olmak üzere kendi tarîkatlarından olmayan şahıs ve çevreleri "Nakşibendiyye dışındaki tarîkat mensuplarının hüsrana uğrayacakları ve Kadirî tarîkatının günaha sevkeden bir tarîkat olduğu" şeklindeki söylemlerle küçümsediklerini dile getirir ve onların bu tavırlarının tasavvufî eğitimlerindeki eksiklikten ve metotsuzluktan kaynaklandığını ifade eder.⁵⁹

Hâlidî şeyhlerinin etrafında çok sayıda mürid ve mühibbanın toplandığını fakat bu kişilerin kuru kalabalıktan başka bir işlevlerinin bulunmadığını dile getiren Birifkanî, bırakın tasavvufî eğitimle yüksek makamlara ulaşma bunların içerisinde sırat-ı müstakîm üzere olanların bile azınlıkta olduğunu iddia eder. Geriye kalanların ise kendilerini uyarıcı ve eleştirenlere (evliyadan bile olsa) eziyet etmekten, hakaret etmekten ve sövmekten çekinmeyen kişiler olduklarını belirtir.⁶⁰

Hâlidî mensuplarının yaşadıkları köylerde başka tarîkattan olan kişilere rahat vermedikleri ve huzursuz ettikleri gibi sözlü olarak eziyet etmekten de çekinmediklerini ifade ederek şunları söyler:

"Bu taife Müslümanlara eziyet de ederler. İki üç Hâlidî mensubunun yaşadığı bir köyde kendi tarîkatlarından olmayan kişilere rahat vermezler. Yeter ki onlara

56 A.g.e., s.134-135.

57 A.g.e., s. 40.

58 A.g.e., s. 41.

59 A.g.e., s. 16.

60 A.g.e., s. 38-39.

güçleri yetsin ve mücadele edebilsinler.⁶¹

Buraya kadar aktardığımız hususlar Birîfkanî'nin Mevlânâ Hâlid ve Hâlidîlik hususundaki görüş ve eleştirileri hakkında toplu bir malumat sunmaktadır. Yeri gelmişken Mevlânâ Hâlid'e muhalif şahsiyetlerin büyük bir kesiminin ondan özür dileyip geri adım attığını da burada zikretmek gerekir. Muhalefet cephesinin en önemli aktörlerinden biri hatta birincisi olan Süleymaniyeli Şeyh Ma'rûf el-Berzencî'nin Mevlânâ Hâlid'in Şam'a gidişinden sonra ona bir mektup yazarak helallik dilediği ve muhalefetten vazgeçtiğini beyan ettiği gibi⁶² Şeyh Nureddin Birîfkanî de Mevlânâ Hâlid ve halifelerine yönelttiği bunca suçlama ve tenkitlerinden vazgeçmiş ve yaptıklarına pişman olmuştur.

Birîfkanî hakkında eş-Şeyh Nureddin el-Birîfkanî Hayatuhu, Âsâruhu, Şîruhu adlı eserinde detaylı bilgiler aktaran Muhammed Ahmed Mustafa el-Kezneyî, Birîfkanî'nin sonraki yıllarda "el-Budûru'l-celiyye"⁶³de Mevlânâ Hâlid ve Hâlidîliğe yönelttiği suçlamaların birçoğundan vazgeçtiği ve hata ettiğini Seyyid Ahmed isimli halifesine gönderdiği bir mektubunda dile getirdiğinden söz etmektedir.⁶³ Konunun önemine binaen mektuptan ilgili bölümün çevirisini burada vermek istiyorum.

"... Kardeşim Seyyid Ahmed: Şeyh Abdülvehhab hakkında seni ahbine vefalı gördüm. Bende öyle olabilseydim ne hoş olurdu. Fakat sen doğru yaptın ben ise hata ettim. Ne var ki ben de tövbe ettim ve elimden geldiğince ona verdiğim söze dönüş yaptım..."⁶⁴

Sonuç

19. Yüzyıl Müceddidîliğin Ortadoğu'da etkinliğini arttırdığı bir dönemdir. Bu döneme adıyla damgasını vuran Müceddidî şeyhi de şüphesiz Mevlânâ Hâlid'dir. Toplumsal değişim ve dönüşümlerde karşılaşılan tepki ve tenkitlerden doğal olarak Mevlânâ Hâlid ve onun adını alan Hâlidîlik de nasibini almıştır.

Mevlânâ Hâlid'in memleketi Süleymaniyede Nakşibendîliği neşretmeye başlamasıyla ortaya çıkan tepkiler ve sert eleştiriler, Irak'ın diğer bölgelerinde de yankı bulmuştur. Süleymaniyede Şeyh Ma'rûf el-Berzencî'nin başlattığı sözlü ve yazılı muhalefete Musul'dan Ebû Said Osman el-Celîlî ile Kadirî şeyhlerinden Mahmud b. Abdilcelil el-Mavsîlî ve İmadiye bölgesinden Kadirî şeyhi Seyyid Nureddin Birîfkanî katılmışlardır.

İmadiye bölgesinin ilmî ve tasavvufî payeleriyle tanınan saygın Birîfkanî ailesine mensup olan Şeyh Nureddin Birîfkanî, Mevlânâ Hâlid'in halifelerinden Şeyh

61 A.g.e., s. 45.

62 Sahib, Buğyetü'l-vâcid, s. 207-2015 ; el-Hânî, el-Hadâikü'l-verdiyye, s. 312; Müderris, Yâd-ı Merdân, I, 37.

63 Kezneyî, s. 63. Kezneyî bahsettiği mektuba da eserinde yer vermektedir. Bkz. A.g.e., s. 104-108.

64 A.g.e., s. 107.

Abdülvehhab es-Sûsî'ye intisap etmiş fakat kısa bir müddet sonra ondan ayrılarak onu ve mürşidi Mevlânâ Hâlid'i tenkit etmeye başlamıştır. Birifkanî'nin tenkitlerinin yer aldığı *el-Budûru'l-celiyye fîmâ messet ileyhi hâcâtu'l-fukarâi's-sûfiyye* adlı eseri hem Hâlidîliğe karşı oluşan muhalefet cephesinin eleştirilerinin tespiti hem de o dönemin İmadiye bölgesindeki tasavvufi hareketliliğin tahlili açısından önemli bir belge niteliğindedir.

Birifkanî'nin *el-Budûru'l-celiyye* adlı eserinde Mevlânâ Hâlid ve Hâlidilere yönelik tenkitlerini şöylece sıralayabiliriz:

1. Nakşbendiyye'nin Hakk'a en hızlı ulaştıran tarikat olduğu iddiasıyla müntesiplerini ciddi bir tasavvufi eğitimden geçirmeden zikr-i hafî ve kısa süreli seyr ü sülûk ile yüksek makamlara ulaştıklarını öne sürmeleri

2. Hatme sırasında kapıları kapatıp tarikat mensubu olmayan kişileri zikir meclisine almamaları

3. Hâlidî mensuplarının büyük çoğunluğunun kendini beğenmiş ve nefsinin terbiye edemeyen şahsiyetler oldukları

4. Kendileri dışındaki mutasavvıfları küçümsedikleri ve Kadirîliği fiska sürükleyen bir tarikat olarak niteledikleri

5. Mevlânâ Hâlid ve halifelerinin zalim yöneticiler ve zenginlerle işbirliği yaptıkları

6. Şüpheli ve helal olmayan yollardan mal edindikleri

Birifkanî tavır ve davranışlarını tenkit ettiği Hâlidîleri "et-Tâifetü'l-Kâzibe/Yalancı Taife" olarak nitelemiştir. Ayrıca seyr ü sülûk süresini kısalttıkları ve nefis tezkiyesine yeterince önem vermediklerini öne sürerek onların Nakşibendî tarikatını asıl mecrasından uzaklaştırdıklarını iddia etmiştir.

Sonraları Nur Muhammed Nişâbüri adlı Nakşibendî şeyhine intisap ederek ondan tarikat icazeti alan Birifkanî, Mevlânâ Hâlid ve halifelerini tenkit ettiği *el-Budûru'l-celiyye* adlı eserindeki suçlamalarının çoğundan vazgeçmiştir.

Kaynakça

Aydın, Ferit, Tarıkatta Râbita ve Nakşbendilik, (İstanbul: Ekin Yay., 1996).

Azzâvî, Abbas, Şehrezûr-es-Süleymaniye, haz. Muhammed Ali Karadâğî, (Bağdat: 2000).
el-Bağdâdî, Muhammed b. Süleyman el-Hanefî, el-Hadikatü'n-nediyye fî âdâbbi't-tarîkatî'n-Nakşbendiyye ve'l-behçeti'l-Hâlidîyye, (Mısır: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1310).

el-Beytâr, Abdürrezzak, Hilyetü'l-beşer fî târihi'l-karnî's-sâli'e aşer I-III, thk. Muhammed Behçet el-Beytâr, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993).

Birifkanî, Nureddin, el-Budûru'l-celiyye fîmâ messet ileyhi hâcâtu fukarâi's-sûfiyye, (der. ve thk. Vahidüddin Kutbuddin Nûrî el-Birifkanî), (Erbil: Matbaatu's-sekâfe veş-şebâb, 1986).

_____ Zebanê Kurdî Diwana Şêx Nureddinê Birifkanî, (der. Zahid Birifkanî), (Hevler: Ârâs, 2002).

_____ Cevle vucdâniyye ma'a'l-kasâidi'n-nûrâniyye liş-şeyh Nureddin el-Birifkanî,

- (takdim, şerh ve ta'lik. Abdüvehhab el-Kurmî), (Dimaşk: Dâru'z-zaman, 2008).
- Birifkanî, Mahmut, Birifkan Seyyidleri, (Ankara: Poyraz Ofset, 2011).
- Dûskî, Muhammed Emin, Levâmî'uş-şehab fî şerhi dîvân-ı Şemsiddini'l-Ahlâtiyyi'l-kutub, (Erbil: Sipîrez Yayınları, 2007).
- Foley, Sean Ezra, Shaykh Khâlid and The Naqshbandiyya-Khâlidîyya 1776-2005 (Basılmamış doktora tezi), (Georgetown University, Washington 2005).
- Hakîm, Helkevt, "Eb'âdu zuhûri't-tarîkati'n-Nakşbendiyye fî Kurdistan fî evâilî'l-karnî't-tâsi'a 'aşere", (Mecelletu Dirâsâti'l-Kurdiyye, Paris 1984), s. 55-68.
- el-Hânî, Muhammed b. Abdilah, el-Behçetü's-seniyye fî âdâbi't-tarîkati'-'aliyyeti'l-Hâlidîyyeti'n-Nakşbendiyye, (Ahmed Halebî Matbaası, 1303.)
- el-Hânî, Abdülmecid b. Muhammed, el-Hadâiku'l-verdiyye fî hakâiki ecillâi'n-Nakşbendiyye, (Erbil: Matbaatu Ârâs, 2009.)
- Haydarî, İbrahim Fasîh, el-Mecdu't-tâlid fî menâkibi'ş-Şeyh Hâlid, (İstanbul: Matbaatu'l-Âmire, 1292)
- İbn Abidin, Sellû'l-hüsâmî'l-hindî li nusreti Mevlânâ Hâlidî'n-Nakşibendî, (Erbil: Matbaatu Ârâs, 2009.)
- Karadâği, Muhammed Ali, İhyâu târihi'l-ulemâi'l-Ekrâd min hilâli mahtûtâtihim, (Bağdat: Şeriketu'l-Hansâ li't-tibâa, 2000).
- Karadâği, Ata, Süleymanî Zemîneye Peresendin ve Milmilaneyi Tesevvuf, (Süleymaniye 2003).
- el-Kezneyî, Muhammed Ahmed Mustafa, eş-Şeyh Nureddin el-Birifkanî Hayâtuhu, Âsâruhu, Şîruhu, (Kahire: Metâbi'u'n-naşiri'l-Arabî, 1983).
- Komisyon, el-Âmâlu'l-kâmile liş-şeyh Maruf el-Berzenci el-Kürdî, (thk. Baba Ali b. Şeyh Ömer Karadâği, Mahmûd Ahmed Muhammed, Muhammed Ömer Karadâği), (Bağdat: Matbaatu'l-ânî, 1984).
- el-Mâyî, Enver, el-Ekrad fî Behdînan, (Duhok: Matbaatu Hâvâr, 2011).
- Müderris, Abdülkerim, 'Ulemâunâ fî hidmeti'l-ilmi ve'd-dîn, (Bağdat: Dâru'l-Hürriyye, 1983).
- _____Yâd-ı Merdân, (Hevler: Çaphâne-i Ârâs, 2011).
- _____Binemaleyi Zanyaran, (Tâhran: Ânâ Yayinevi, 1389).
- en-Necdî, Osman b. Sind el-Vâilî, Asfa'l-mevârid min silsâli ahvâli'l-imam Hâlid, (Mısır: el-Matbaatü'l-'ilmiyye, 1310).
- Reûf, İmâd Abdüsselam, el-Muçemu't-târihi li imâreti Behdînan, (Erbil: Matbaatu Hacı Haşim, 2011).
- Rich, Clodyos Ceymis, Rihletu Claidius Rich fî'l-Irak, Çev. Bahauddin Nûri, ed-Dâru'l-Arabiyya li'l-mevsû'ât, (Beyrut, 1429).
- Rûhânî, Baba Merdoh, Târih-i Meşâhir-i Kurd, (Tâhran: İntişârât-ı Surûş, 1382).
- Sahib, Muhammed Es'ad, Buğyetü'l-vâcid fî mektûbatu hadreti Mevlânâ Hâlid, (Dimaşk: Matbaatu't-terakkî, 1334).
- es-Selefi, ed-Dûskî, Hamdî Abdülmecid, Tehsîn İbrahim, Muçemu'ş-şu'arâi'l-Kurd, Erbil: Dâru Sipîrêz, 2008.
- _____İkdu'l-Cumân fî terâcimi'l-'ulemâi ve'l-udebâi'l-Kurd ve'l-mensûbine ilâ Muduni ve Kurâ'l-Kurdistan I-III, (B.A.E.: Dâru'l-asâle ve't-turâs, 2008).
- es-Süveydî, Muhammed Emin, Def'u'z-zelûm ani'l-vukû'î fi rz-i hâza'l-mazlûm, (Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi), no: 1404.
- Şükrü, Hasan, Menâkıb-ı şemsi'ş-şumûs der hakk-ı hazret-i Mevlânâ Hâlidî'l-'arûs, (Dersa-adet: Mahmud Bey Matbaası, 1302).
- Yanyavî, İsmet Garibullah, Risâle-i Kudsiyye, y.y, ty.
- Zeki Bek, Muhammed Emin, Meşâhîrül Kurd ve Kurdistan, ter. Seyide Kerîmete, (Dimaşk: Dâru'z-zaman, 2006).